

HALEP SELÇUKLU MELİKLİĞİ ALP-ARSLAN VE SULTAN-ŞAH DEVİRLERİ

I.

ALP-ARSLAN DEVRİ

1

HALEP MELİKİ OLUŞU VE İLK İCRAATI

Prof. Dr. Ali Sevim

Fahrü'l-mülûk Melik Rıdvan'ın ölümü üzerine, yerine, 16 yaşındaki (1) Tâcüddevle Ebû Şucâ Alp-Arslan Muhammed el-Ahras (2) hiç bir muhalefetle karşılaşmaksızın Halep Selçuklu Meliki olmuştur. Bu sıralarda Halep Melikliği çok ciddî ve hayatî önem taşıyan iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu. Rıdvan'ın, çeşitli nedenlerin etkisi altında Haleb'de Suriye Bâtınîleri için bir propaganda merkezi kurulmasına izin vermesi sonucunda, başta reisleri Ebû Tâhir es-Sâig ve Hakîm el-Müneccim olmak üzere, Bâtınî dâileri, Şuriye'de ve özellikle Haleb'de büyük faaliyetler göstermekte idiler ve Melikliğin yönetimine karışmaya, özellikle ordu saflarına girmeye başlamış bulunuyorlardı. Gerek propagandalarının etkisiyle, gerekse mal ve can güvenliği sağlamak bakımından birçok kimseler Bâtınî yanlısı olmak durumunda kalmıştır. Melik Rıdvan'ın ölümü sırasında Haleb'de bulunan Dilmaç-oğlu Hüsamüddin de onların etkisi altında kalmış, hattâ yönetimi altında bulunduğu anlaşılan Bâlis dışındaki küçük bir kaleye nâib olarak İbrahim el-Acemî adlı bir Bâtınî dâisini atamıştır (3). Bâtınîler, özellikle Rıdvan'ın ölümünden sonra âdetâ Halep Melikliğinin yönetimini ellerine almış bir duruma gelmişlerdi. Böylece içte etkili bir Bâtınî baskısı altında bulunan Selçuklu Melikliğinin dışta Haçlılarla olan ilişkileri son zamanlarda oldukça kritik bir safhaya girmişti. Özellikle Antakya Haçlı prensleri olan Bohémond ve Tancred'in askerî faaliyetleri sonucunda Haleb'in kuzey, güney ve batısındaki Melikliğe bağlı önemli kaleler birer birer elden çıkmış ve hattâ onlara her yıl 20 bin altın vergi ödemek zorunda bırakılmıştı. İşte Tâcüddevle Alp-Arslan, Halep Selçuklu Melikliğinin yönetimini içte ve dışta böyle ciddî tehlikelerle başbaşa bulunduğu bir zamanda eline almıştır. Bu sırada Meliklik işlerini, Atabek'i olması dolayısıyla "Baba" (4) adıyla anılan babası Rıdvan'ın hâdim-

(1) Hemedanlı Muhammed b. Abdülmelik 19 yaşında olduğunu belirtir İbn'ü-Adîm, Buyettüt-taleb fi Tarihi Halep (Selçuklularla ilgili haltercümelerini yay. A. Sevim, Ankara 1976), s. 154.

Melik Rıdvan, Alp-Arslan, Sultansah, Melikşah, Mubarekşah ve İbrahim adlı beş erkek çocuk ile yalnız birisinin adı âmine olan bir kaç kız çocuk bırakmıştır.

(2) Antakya valisi Yağısyan'ın kızı Çiçek Hâtun'dan olan Melik Alp-Arslan, dilsiz olmamasına rağmen dilinde ki biraz pelteklik dolayısıyla kaynaklarda ahras (dilsiz) lâkabıyla kaydedilmiştir.

(3) İbnü'l-Adîm, Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Halep (Yay. S. Dehlân, Damaşk 1961-68, I, II, III.), II, 168.

(4) İbnü'l-Kalânîsi, Zeylü Tarihi Dimaşk (Yay. H. F. Amedroz Leyden 1908), s. 191; Zübdetü'l-Haleb, II, 167; Bugye, s. 152. Son iki kaynakta Baba'nın bozuk bir imlâsı olan "yâyâ" olarak kaydedilmiştir.

lerinden Lülü adlı bir emîr yönetiyordu (5).

Vezirlik makamında, Rıdvan'ın değerli devlet adamlarından Ebu'l-Fazl b.el-Mevsûl, ordu kumandanlığında Gümüş-Tigin el-Ba'albekî ve Halep yerli muhafız kuvvetleri (Ahdâs) kumandanlık görevinde ise Halep reisi Sâid b.Bedî bulunuyorlardı. Ebû Tâhir es-Sâig de Rıdvan zamanından beri Suriye Bâtınîleri reisi olarak Haleb'de oturmakta idi. Böylece Halep Melikliği'nin yönetici kadrosu Rıdvan devrindeki kadrosunu korumuş oluyordu.

Alp-Arslan, Halep Selçuklu Melikliği tahtına geçer geçmez ilk icraat olarak, vaktiyle babasının koydurduğu birtakım vergileri kaldırmış, daha sonra da bir câriyeden olan kardeşi Mubârek-Şah ile öz kardeşi Melikşah'ı öldürtmüştür (6). Mevcut kaynaklarda onun, iki kardeşini öldürme nedenleri belirtilmemiştir. Ancak Alp-Arslan'ın, biraz tecrübesiz bir genç olması dolayısıyla, bütün devlet işlerini bizzat kendi elinde tutabilmek amacıyla atabeği Lülü'nün kıskırtmasıyla öldürtmüş olması muhtemel görünüyor. İlgili kaynaklar, vaktiyle babası Rıdvan'ın, Halep meliki olur olmaz, Ebû Tâlip ve Behramşah adlı iki kardeşini öldürdüğünü ifade ile her iki olayda ilginç bir benzerliğin bulunduğu dikkati çekmişlerdir (7).

2

Bâtınîleri Tenkili

Babası melik Rıdvan'ın kendilerine karşı gösterdiği hoşgörü ve ılımlı davranış sonucunda Halep Melikliği'nin yönetimine sızmayı başaran ve dolayısıyla etkili bir duruma gelmiş olan Bâtınîler, genç ve tecrübesiz Alp-Arslan zamanında yönetimde etkinliklerini daha da artırmışlar ve kalabalık halk kitlesini çeşitli yöntemlerle yandaşları durumuna sokmuşlardır. Meliklik yöneticileri ve Halep ilerigelenleri (Âyân) aşırı bir hale gelen bu Bâtınî baskısından ciddi olarak endişeler duymakta idiler. Öte yandan Rıdvan devrinde beri Haleb'deki Bâtınî faaliyetlerini yakından izlemekte olan ve zaman zaman duruma uyarı niteliğinde müdahalelerde bulunan Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Mehmed Tapar, bu kez, genç Melik Alp-Arslan'a bir mektup göndererek "Baban, Bâtınîler konusunda bana muhalefette bulunuyordu; halbuki sendi senden, benim evlâdım olarak, onları yok etmeni istiyorum" demek suretiyle Bâtınîlerle mücadele edip onları tamamiyle bertaraf etmesini bildiriyordu (8). Bu sırada, başta Halep reisi ve Ahdâs kumandanı Sâid b.Bedî'

(5) Haleb'deki Balat Hânkâhı'ndan yetişen Lülü, Rıdvan'ın hizmetine girmeden önce Halep valisi Kasımüddevele Aksungur'un mali işlerini yürüten Tâcu'r-rüesâ Ebû Mansur İbnü'l-Hallâl'in hâdimi bulunuyordu (Zübdetü'l-Haleb, II, 168).

(6) Zübdetü'l-Haleb, II, 167; Bugye, s. 156; İbnü'l-Kalânisi, s. 189; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi'l-Tarih (Beirut 1966), X, 499.

(7) Göst. Yerler.

(8) Zübdetü'l-Haleb, II, 168.

I.
ALP-ARSLAN DEVRİ1
HALEP MELİKİ OLUŞU VE İLK İCRAATI

olmak üzere, kent ilerigelenleri de Melik Alp-Arslan'a Bâtınîleri bertaraf etmesi konusunda sürekli telkin ve tavsiyelerde bulunmakta idiler ve bu hususta kendisine yardımda bulunacaklarını bildirdiler. Bu uyarı ve tavsiyeler üzerine genç Melik, derhal harekete geçmiş, başta Bâtınî reisi Ebû Tâhir olmak üzere, İsmâil ed-Dâî, kardeşi el-Hakîm el-Müneccim ve Haleb'de bulunan öteki Bâtınî iierigeienlerini birer birer yakalatıp derhal boyunlarını vurdurmuştur. Ayrıca Alp-Arslan, 200 kadar Bâtınîyi yakalatıp mal ve paralarına el koyduktan sonra bir kısmını hapse atmış, bir kısmını şefaate salıvermiş ve bir kısmını da öldürmüştür. Melik'in cesaretle giriştiği bu tenkil hareketinden kurtulabilenler Haleb'den kaçarak Suriye'nin çeşitli kentlerine yerleşmişler, hattâ bazıları da Haçlılara sığınmışlardır. Bu arada Bâtınî yanlısı olan Dilmeç oğlu Hüsamüddin Haleb'den bir fırsatını bulup kaçarak Rakka'ya gitmiş ve orada vefat etmiştir. Onun Bâlis dışındaki küçük bir kale muhafızlığını yapmakta olan İbrahim ed-Dâî de Şeyzer'a kaçmak suretiyle bu tenkil hareketinden kendini kurtarmıştır (9). Böylece Melik Alp-Arslan, babası Rıdvan'ın yapmaya cesaret edemediği Halep yönetimine tam anlamıyla egemen olmuş bulunan Bâtınîleri bertaraf etmek eylemini büyük bir başarı ile sona erdirmiştir. Gerçekten, Suriye, özellikle Haleb'de yerleşerek çeşitli yöntemlerle yandaş sağlamayı, büyük bir başarı ile yürüten ve bu nedenle gittikçe çoğalan Bâtınîleri bertaraf etmek genç Melik için övülmeye değer bir eylem olarak tarihe geçmiş bulunmaktadır (10).

3.

Tuğ-Tigin ile İşbirliği ve öldürülmesi

Melik Alp-Arslan, devlet ricali ve Halep ilerigelenlerinin destek ve yardımlarıyla Bâtınîlere kesin bir darbe vurarak onları bertaraf etmek suretiyle Melikliğin çok hayati önemi haiz bu iç sorununu cesaretle çözümlenmeyi başarmıştı. Bununla birlikte Haçlılarla etkin bir mücadelede bulunabilmek için, Melikliğin iç-işlerini daha sağlam bir yönetim düzenine ihtiyaç duyulmakta idi. Mevcut yönetici kadrosu ise bu düzenlemeyi yapabilecek bir durumda görünmüyordu ve ayrıca yöneticiler arasında da bir çekişme ve çatışmanın varlığı görülmekte idi. Bunun bir sonucu olarak Alp-Arslan'ın bazı yakın devlet erkânı, Dimaşk emiri Atabeg Tuğ-Tigin'e başvurarak onun yardımını sağlamasını kendisine tavsiye ettiler. Bunun üzerine genç Melik, Tuğ-Tigin'e bir mektup göndererek "Haleb'e gelip devlet işlerini ve orduyu iyi bir düzene koymasını" bildirdi (11). Onun bu çağrısını olumlu bulan Tuğ-Tigin, Alp-Ars-

(9) Zübdetü'l-Haleb, II, 168-69; Bugye, s.154-55 (kısa bilgi); İbnü'l-Kalânişî 189-90; İbnü'l-Esîr, X, 499.

(10) Kaynaklarda "kâfilü'l-akl-kıt akıllı, geri zekâlı" olarak vasıflanan Alp-Arslan'ın böyle çok güç ve tecrübe isteyen bu tenkil hareketini gerçekleştirmesine bakılırsa onun hiçte öyle geri zekâlı olabileceği pek ihtimal veremiyoruz. Her halde kaynaklar, sözkonusu ifadeyi, onun delikanlılığının verdiği büyük bir heyecana sahip olması dolayısıyla kullanmış olmalıdırlar.

(11) Zübdetü'l-Haleb (II, 169), İbnü'l-Kalânişî (S.190), Alp-Arslan'ın bizzat kendi insiyatifiyle Tuğ-Tigin'e çağırda bulunduğunu yazarlar.

lan'ın çocuk yaşta, tecrübesiz ve bu nedenle küffârın ondan çekinmemesi ve dolayısıyla Haleb'in herhangi bir tehlikeye maruz kalmaması nedenleriyle Melik'in davetini kabulde hiç bir sakınca görmedi. Bununla birlikte o, vaktiyle babası Rıdvan'ın çağrısına uyarak Haleb'e gidip onunla anlaşmazlığa düştüğünü gözönüne almış olması dolayısıyla, bu kez, derhal Haleb'e gitmemiş, aksine durumu görüşmek üzere, Alp-Arslan'ı Dımaşk'a davet etmiş, ayrıca -bir melik olarak ona tâbîlik ve bağlılığını göstermek amacıyla olsa gerek- Dımaşk'ta Selçuklu devleti Sultanı Mehmet Tapar'ın adından sonra onun adını hutbelerde okutup aynı şekilde adına para bastırmıştır (Şubat 1114). Tuğ-Tigin'in çağrısı ve kendisini tâbîiyetini bildiren davranışlarda bulunması üzerine Melik Alp-Arslan, kendisine yakın devlet adamlarıyla birlikte görüşmelerde bulunup kararlar almak için Dımaşk'a hareket etti. Alp-Arslan ve maiyyeti erkânını Dımaşk'ın iki konak önünde karşılayan Tuğ-Tigin, onun Dımaşk kalesine çıkartarak vaktiyle amacası Melik Dukak'ın oturduğu meliklik tahtına oturttu; bizzat kendi ve emîrlik erkânı huzurunda ayakta ona tazimde bulundular. Melik'e altın bir kap, değerli taşlarla işlenmiş bir kuş, bazı değerli eşya ve birkaç at armağan olarak takdim edilmiş, ayrıca maiyyeti erkânına da değerli armağanlar verilmiş, sonderecede izzet ve ikramda bulunmuş ve en iyi bir biçimde ağırlanmışlardır (Şubat 1114). Melik Alp-Arslan ve beraberindekiler, Dımaşk'ta müzakerelerde bulunup bir süre kaldıktan sonra Haleb'e hareket ettiler; anlaşma uyarınca Meliklik işlerini düzenleyip yoluna koymak üzere, Atabeg Tuğ-Tigin de beraberinde kalabalık bir askerî birlik olduğu halde, Alp-Arslan ile birlikte Mart 1114 tarihinde Haleb'e geldi. Fakat çok geçmeden Tuğ-Tigin'in önderliğinde Halep yönetiminde tasarlanan ıslâhat hareketleri henüz başlamadan, Melik Alp-Arslan'ın yüksek düzeydeki Meliklik yöneticilerini tutuklama, ya da öldürme eylemlerine girişmesi, anlaşılması güç bir durum yaratmıştır. Kaynaklarda belirtilmemekle birlikte kanımızca onun atabegî durumunda bulunan ve devlet yönetimini tamamen kendi tekelinde tutmaya çalışan Lülü'nün, Tuğ-Tigin'in yapacağı ıslahât sonucunda bertaraf edilme endişesiyle, genç ve tecrübesiz Melik üzerinde kuvvetle etkili olarak onu mevcut yöneticilere karşı harekete geçirmiştir. Bunun sonucu olarak Alp-Arslan, Lülü ve yakınlarının geniş çapta yardım ve destekleriyle konuğu Tuğ-Tigin'e haber vermeden, önce Halep ordu kumandanı Gümüş-Tigin el-Ba'albekî ve öteki ordu ilerigelenlerini tutuklattı, daha sonra da yetenekli ve işbilir veziri Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûl ile, babası Rıdvan'ın gözde emîrlerinden Halep reisi ve Ahdâs kumandanı Sâid b. Bedî'i yakalatıp hapse attırdı. Daha sonra Haleb'den uzaklaştırılan İbn Bedî'in (12) yerine Halep reisliğine İbrahim el-Furatî atanmıştır. Bu tenkil eylemleri sırasında Alp-Arslan, babasının hâdimi Altun-Taş, hâciplerden Alp-Tigin ve daha adları

(12) Bütün mal ve paralarına elkonulan İbn Bedî, hapse atılmayı gururuna yediremeyerek yanında taşıdığı bir bıçakla intihar etmişse de ölmemiştir. Çok geçmeden bir miktar para karşılığında hapisten salıverilmiş ve bütün ailesiyle birlikte Haleb'den uzaklaştırılmıştır. (Zübdetü'l-Haleb, II, 170).

belirtilmeyen birçok hâdim ve hâsları öldürtmekten çekinmemiştir (14). Melik Alp-Arslan'ın kendisinden habersiz olarak giriştiği bu kanlı hareketleri olumlu bulmayan ve bu nedenle sonderecede canı sıkılan Tuğ-Tigin, Melik katındaki girişim ve ricaları sonucunda, tutuklanan ordu kumandanı Gümüş-Tigin'in salıverilmesini sağlamış ise de Lülü ve yakınlarının tam anlamıyla hâkim olduğu Halep yönetiminde tasarlanan hiç bir islahât eylemine girişme olanağı bulamamıştır. Kendisini, Dımaşk'a kadar giderek Halep melikliği yönetimini düzenlemesi için davet eden ve fakat Haleb'de tam uygulama safhasına geldiği sırada, atabeği Lülü'nün etkisiyle bundan vazgeçen Alp-Arslan'ın Tuğ-Tigin'e karşı ilgisiz tutumu ve hattâ kendisiyle görüşmekten bile kaçması sonucunda Tuğ-Tigin, Haleb'e geliş nedeni tamamen ortadan kalktığından beraberindeki askerî birlikle derhal kentten ayrılarak Dımaşk'a dönmüştür. Torununun kendisine karşı girişebileceği herhangi bir kötü hareketten korkup çekinmesi dolayısıyla Rıdvan'ın annesi de Tuğ-Tigin ile birlikte Haleb'den ayrılarak Dımaşk'a gitmiştir (15).

Atabeg Tuğ-Tigin'in, Haleb'den ayrılmasından sonra emîr Lülü, onun, elinde tutmakta olduğu Meliklik yönetimine müdahalesini böylece önlemeyi başarmış ve artık Halep yönetiminin biricik ve rakipsiz hâkimi olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Lülü, Melik Alp-Arslan'a hiç danışmaksızın yönetimde bir diktatör gibi harekete başlamış; birçok kimselerin mal ve paralarına elkoyduktan başka biraz önce görevden alınmasına ön-ayak olduğu vezir Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûl'ü bu kez yeniden görevine iade etmiştir. Artık Meliklik yönetimiyle hiç ilgilenmeyen Alp-Arslan, eğlence, zevk ve sefa ile günlerini geçirmekte, birtakım taşkınlıklar yapmakta idi. Hattâ bir kere o, birçok emîr ve ordu komutanlarını Halep kalesindeki bir yeraltı odasında toplamış ve onlara "Burada, hepinizin boynunu birisi vuracak olursa buna ne dersiniz?" diye hitap etmesi üzerine, korku ve heyecana kapılan emîr ve kumandanlar "Ey Efendimiz, biz senin köleleriniz ve senin buyruğunun altındayız" demişler, sonunda işi biraz şakaya dönüştürerek yeraltı odasından çıkmayı başarmışlardır. Fakat bununla birlikte Melikliğin ilerigelen bu mülkî ve askerî yöneticileri, Alp-Arslan'ın bu garip davranışından ciddi biçimde endişeye kapılmışlardır. Öte yandan, Melikliğin tek hâkimi durumunda bulunan ve Melik'in, kendisine karşı da herhangi bir olumsuz eyleminden endişelenen Atabeg Lülü, bunu fırsat bilerek Alp-Arslan'ı ortadan kaldırmayı plânladı. Başta emîr Karaca et-Türkî olmak üzere, Melikliğin birçok ilerigelen emîr ve kumandanının destek ve yardımını sağladıktan sonra Eylül 1114 tarihinde,

(14) Zübdetü'l-Haleb, II, 170-171; Azimî'den naklen Bugye, s.156; İbnü'l-Kalânîsi, s.190.

(15) Yukarda göst. Yerler.

kaledeki odasında bulunduğu bir sırada Melik Alp-Arslan'ı öldürtmeyi başardı (16)

Bir yıla yakın bir süre Halep Selçuklu Melikliği tahtında kalan Muhammed Alp-Arslan, çok genç, tecrübesiz ve heyecanlı bir mizaca sahip olması dolayısıyla, yönetimde hiç bir varlık gösterememiş, ancak başta atabegi Lülü olmak üzere, öteki bazı Meliklik ilerigelenlerinin etki, telkin, destek ve yardımlarıyla Bâtınîlerin Halebdeki faaliyetlerine son vermiş, fakat Haçlı tehlikesine karşı önlem alma konusunda başarılı hiç bir girişimde bulunamamıştır. Ancak yönetimde âdeta diktatörlüğünü ilân eden atabeg Lülü'nün yetki çıkarı uğruna giriştiği kışkırtmalarla Melikliğin birçok değerli mülkî ve askerî erkânını, ya işten elçektirmiş, ya da öldürtmekten çekinmemiştir. Böylece Alp-Arslan'ın bir yıllık Melikliği, tamamen Lülü'nün kanlı tahakkümü altında geçmiştir.

II. SULTAN-ŞAH DEVRİ

I. Lülü'nün Dikta Yönetimi

Çocuk yaşta ve tecrübeden yoksun olması dolayısıyla Halep yönetimini kendi tekelinde toplayan atabeg Lülü, Melik Alp-Arslan'ı öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdıktan sonra, daha henüz altı yaşında bir çocuk olan kardeşi Sultan-Şah'ı Halep Selçuklu Melikliği tahtına geçirdi. Sultan-Şah'ın bir tür nâibi sıfatıyla kent kalesine de yerleşen Lülü, yakın arkadaşı Şemsü'l-havâs Yarıktaş'ı ordu kumandanlığına getirmiş, böylece Melikliğin tek hâkimi durumuna gelmişti ve zâlim bir dikta yönetimi ile devleti yönetiyordu. Lülü, ilk icraat olarak vezir Ebu'l-Fazl b. Mevsûl'ü mal ve paralarına elkoyduktan sonra görevinden almış, yerine Ebu'r-Reca b. es-Sertân'ı atamış ise de kısa bir süre sonra bütün mal varlığına elkoyarak onu da azl etmiş ve Ca'ber kalesine Mâlik b. Salim'in yanına giden eski vezir Ebu'l-Fazl'ı davetle yeniden vezaret makamına getirmiştir. Daha sonra Lülü ve ordu kumandanları, hâlâ Halep için ciddiyetini korumakta olan Haçlı tehlikesine karşı, Atabeg Tuğ-Tigin ve öteki bölgesel Müslüman emîrlere mektuplar göndererek onları yardıma çağır-mışlardır. Fakat daha önce, Melik Alp-Arslan devrinde, Melikliğin iç ve dış işlerini düzenleyip önlemler alması için kendisine başvurulup Haleb'e davet edilen, fakat tavsiye ve görüşleri alınmayan Tuğ-Tigin, güvenememesi dolayısıyla, Haleb'in bu çağırısına hiç bir cevap vermediği gibi, başvuru alan öteki emîrlere de buna ilgisiz kalmışlardır. Böylece "ne gariptir ki, Halep gibi,

(16) Zübde'tü'l-Haleb, II, 172; Bugye, s. 153, 155, 156 (çeşitli kaynaklardan rivayetler nakledilmiştir); İbnü'l Kalâ-nisi, s. 191; İbnü'l-Esir, X, 508; Sibt b. el-Cevzi, Mir'âtü'z-zeman fi Tarihi'l-âyân (Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. Nr. 1907), XIII, 170b; Aynî, İkdü'l-Cuman Fi Tarihi Ehli'z zeman (Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. Nr. 2919), 243 a.; Azîmi, Tarih (Kara Mustafa Paşa Ktp. Nr. 298), 196a.

Kuzey-Suriye'nin en önemli ve merkezî durumunda bulunan kentine hiç bir Müslüman emîr sahip çıkmıyor ve Haçlı tehlikesi de sürüp gidiyordu" (17). Öte yandan Haleb'deki iktisadî durum da iyi değildi. Halep topraklarının büyük bir bölümü Haçlı istilâ ve işgaline uğradığı için çok az ekim yapılabiliyor, hazinede para kalmadığı için ordu ve memleket ihtiyaçları karşılanamıyordu. Buna bir önlem almak amacıyla Lülü, kadı Ebû Gânim Muhammed b. Hibetullah'ın yönetiminde, Halep bölgesinde pek çok köy sattırması ve elde edilen paraların kale, ordu ve memleket ihtiyaçlarına sarf işini bizzat kendisi yürütmüştür. Bu sıralarda, 29 Kasım 1114 gecesi Kuzey-Suriye'de, Haleb'i de etkisine alan şiddetli bir deprem olmuştur. Haleb'de bir kısım kale duvarları ile Antakya Kapısı burcunu yıkan bu deprem, birçok insanın da ölümüne neden olmuştur. Aynı şekilde Melikliğe bağlı Azâz ilçesinin kalesi de harap olmuş, buradaki Selçuklu valisi kaçarak Haleb'e gelmiş, ancak aralarında açık bulunması dolayısıyla Lülü tarafından derhal öldürülmüştür. Azâz'a, kale ve ilçedeki yıkılan yerlerin sür'atle onarılması için yeni bir vali gönderilmiştir. Deprem, Halep kalesinde çok az tahribat yapmasına rağmen, Haçlıların eline geçen Esâib ve Zerdanâ kalelerinin büyük bölümlerinin yıkılmasına neden olmuştur (18). Böylece, esasen gerek Haçlı tehlikesi, gerekse iç yönetimin zâlim baskısı ile en kötü ve mutsuz günlerini yaşayan Halep bölgesi halkı, deprem dolayısıyla de yeni ve daha güç yaşam şartlarıyla başbaşa kalma durumuna düşmüştür.

2.

Lülü'nün Sultan Mehmed Tapar'a Başvurması

ve

Sonraki Olaylar

Halep Selçuklu Melikliği'nin içte ve dışta çok hayatî tehlikelerle başbaşa kalması, yönetimi artık tamamen elinde tutan Atabeg Lülü'yü ciddi endişelere düşürmüştü, daha önce, önlem ve çare aramak amacıyla, Tuğ-Tigin ve öteki komşu Müslüman emîrlere başvurularında bulunmuşsa da herhangi bir olumlu sonuç alamamıştı. Haleb'i, içinde bulunduğu bu güç durumdan kurtarmak ümidiyle bu kez o, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Mehmed Tapara'a bir mektupla başvurmuş" Rıdvan ve oğlu Alp-Arslan'ın bıraktıkları hazinelerle birlikte Haleb'i kendisine teslim edeceğini ve bu nedenle asker göndermesini" bildirmiştir (19). İmparatorluğu metbû tanyan Mardin emîri Artukoğlu İlgazi ile Dimaşk emîri Tuğ-Tigin'in İmparatorluk kuvvetlerine karşı savaşacak derecede isyan halinde bulduklarını ve ayrıca yine İmparatorluk aleyhine Haçlılarla ittifak yaptıklarını (20) haber alan Sultan Mehmed

(17) Zübdetü'l-Haleb, II, 172-73.

(18) Zübdetü'l-Haleb, II, 173-74; Azimî, 196 a.

(19) Zübdetü'l-Haleb, II, 174.

(20) Bu konuda ayrıntı için bk. A. Sevim, Artuk-oğlu İlgazi, Belleten XXVI/104, s. 666 vd.

Tapar, buna sonderecede kızmış, her iki vasal emîrin kesinlikle cezalandırılmalarına karar vermiştir. Bu nedenle o, Hemedan emîri Porsuk b. Porsuk'u, emîrlerinden Çavuş Bey ve Gündoğdu ile birlikte Musul ve Elcezire kuvvetlerinin de katılacağı büyük bir orduya başkumandan atayarak ona "önce, isyan halinde bulunan İlgazi ve Tuğ-Tigin'e karşı savaşması, bunları yola getirdikten sonra da Hacıllara karşı mücadeleye girişmesi" buyruğunu verdi. Derhal harekete geçen Porsuk'un kumandasındaki kalabalık Selçuklu ordusu, Rakka yakınlarından Fırat ırmağını geçerek (Mayıs/Haziran 1115) Halep yönüne harekete başladı. Ordunun Haleb'e yaklaşmakta olduğu sıralarda emîr Porsuk, Lülü ve Yaruktaş'a, ulaklarla Sultan'ın menşûr niteliğindeki mektubunu göndererek "Haleb'in derhal kendisine teslimini" istedi. Fakat Halep yönetimini elinden bırakmak niyetinde olmayan Lülü, daha önce, kent ve hazinesinin teslimi konusunda Sultan'a verdiği sözden dönerek Porsuk'a hiç bir cevap göndermedikten başka, İmparatorluğa isyan halinde bulunan İlgazi ve Tuğ-Tigin'e elçiler göndererek "Haleb'i kendilerine teslim edeceğini, buna karşılık Dımaşk'a bağlı bir yerin yönetiminin kendisine verilmesini, bu nedenle sür'atle Haleb'e gelmelerini" bildirdi. Lülü'nün önerisini bu kez içtenlikle yapıldığı kanısına varan Tuğ-Tigin, müttefiki İlgazi ile birlikte iki bin kişilik bir atlı ile derhal Haleb'e gelerek Selçuklu ordusuna karşı savunma hazırlıklarına giriştiler. Öte yandan Selçuklu ordusu Bâlis'e erişince emîr Porsuk, Haleb'in adları geçen iki müttefik emîr tarafından işgal edildiği ve kendisiyle savaşa hazır duruma getirildiğini haber almış, bunun üzerine Haleb'e gitmekten vazgeçip yolunu değiştirerek Dımaşk'a bağlı olan ve içinde Tuğ-tigin'in ağırlıklarının bulunduğu Hama'ya yürüyüp kuşatmış ve çok geçmeden de işgal etmiştir. Kenti üç gün yağma ettiren Porsuk, Sultan'ın buyruğu üzerine, burasını Humus emîri Hayır Han'a vermiş, o da buna karşılık yanında rehin tuttuğu İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı Porsuk'a teslim etmiştir. Öte yandan Tuğ-Tigin, İlgazi ve Halep kumandanı Yaruktaş, müttefikleri olan Antakya prensi Roger'in yanına giderek ondan, "Dımaşk ve Hama'yı, Sultan'ın ordusuna karşı savunabilmeleri için kendilerine askerî yardımda bulunmasını" istemişlerdir. Fakat bu sırada Hama'nın Selçuklu ordusu tarafından işgal edildiği haberini almışlardı. Bununla birlikte çok geçmeden emîr Porsuk'a karşı girişilecek savaş için Kudüs kralı Baudouin ile Trablus prensi Pons ve öteki Haçlı kumandanları da Roger ve müttefiklerine yardım amacıyla Antakya'ya gelmişlerdi. Kış mevsiminin yaklaşmakta olması dolayısıyla Selçuklu ordusunun harekâtını sürdüremeyip geri çekileceği ihtimalini düşünen müttefikler, saldırıya geçmeyi uygun bulmayıp Efâmiye kalesi önlerinde ka. argâh kurdular (1115) başları). Müttefik ordusu ile, Şeyzer'de konaklayan Selçuklu ordusu, birbirlerine karşı saldırıya cesaret edemeyerek iki aya yakın bir süre, cephe almış bir durumda, birbirlerini kollamışlardı. Eylül ortalarına doğru her iki tarafada çekilip memleketlerine gittiler (21). Bu arada

(21) İbnü'l-Esir, X, 509 vd.; Ortali Mateos (Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 1962), s. 257-58: Avnî (Tarihü Baybars'tan naklen), III, 244 b; Zübde'ül-Haleb, II, 174 vd.; Sibt, XIII, 126 a-b.

I.
ALP-ARSLAN DEVRİ1
HALEP MELİKİ OLUŞU VE İLK İCRAATI

Yaruktaş da kuvvetleriyle birlikte Haleb'e gelmiş, fakat bünmeyen bir nedenle Lülü tarafından tutuklanıp hapse atılmıştır (22).

Bu sıralarda Selçuklu ordusu, Hısnü'l-Ekrâd'dan dönüp Haçlıların elinde bulunan Kefertâb üzerine yürüyerek kuşatmış, çok geçmeden de feth etmiş ve içindekileri ağır bir kıyımına uğratmış, daha sonra yine Haçlıların eline geçmiş bulunan Efâmiye üzerine yürümüş ise de sağlam surlara sahip olan bu kaleyi alamayarak güneye inip Haçlı işgaline uğramış olan Ma'arratünnüman üzerine yürümüştür. Selçuklu kuvvetlerinin gelmesi dolayısıyla bu bölge halkı büyük sevinç gösterileri yaparak birçok yerleri yağma etmişlerdir. Bu sıralarda, yönetimi Yaruktaş'a ait olan Bozâa'dan bir ulak gelerek burasının Selçuklu kuvvetlerine teslim edeceğini bildirmiş, ancak kendisine "Yaruktaş'ın Lülü'nün hapsinde olduğu" söylenmiştir. Bununla birlikte Selçuklu ordu kumandanlarından Çavuş Bey Bozâa'ya girerek ele geçirmiştir (23).

Ma'arratünnüman önlerinde bulunduğunu gördüğümüz Selçuklu ordusu, burasını feth girişiminde bulunmaksızın buradan ayrılarak başlarında, Porsuk ve Rahbe emîri Câmîdâr olduğu halde, kuzeye yönelerek Haleb'e bağlı Dânis (24) yakınlarına gelmişti, buradan da Haleb üzerine yürüyecekti (Eylül 1115). Fakat öte yandan Halep yönetimini elinde tutan Lülü Selçuklu ordusunun bütün hareketini dikkatle izliyor ve bundan müttefiki Antakya prensi Roger'i haberdar ediyordu. Dânis'ten Halep yönüne hareket eden Selçuklu ordusunun savunmasız olarak önden gönderilen bütün ağırlıkları Haleb'in güney-batı bölgesindeki Cebelü's-Summâk'a (25) eriştiği zaman Selçuklu ordusunun hareketini saat besaat izletip bilgi alan ve 500 atlı ve iki bin yaya bir kuvvetle Kefertâb'ı savunmaya giden Antakya prensi Roger tarafından baskına uğratılıp tamamen ele geçirilmiş ve bunları getiren askerlerin hemen hepsi kılıçtan geçirilmiştir. Geriden bölük bölük gelen Selçuklu kuvvetlerinden bir kısmının da Roger tarafından tuzağa düşürülüp yok edilmesi üzerine Selçuklu ordusu, önce Haleb'in güneyindeki Tellü's-Sultan'a, daha sonra da daha doğudaki Nakra'ya çekilip orada toplanmış ve oradan İran'a dönmüştür (26). Böylece Halep bölgesini Haçlı tehlikesinden kurtarmak amacıyla Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar'a başvuran Lülü, Halep hâkimiyetinin elinden çıkacağı düşüncesiyle İmparatorluğa isyan halinde olan Tuğ-Tigin ve İlgazi ile birlikte Sultan'a karşı Haçlılarla ittifak yapmak suretiyle Haleb'i elinde tutmayı başarmıştır.

Selçuklu ordusunun Halep bölgesinden ayrılmasından sonra Lülü, bir

(22) Zübdetü'l-Haleb, II, 175.

(23) Zübdetü'l-Haleb, II, 175-76; İbnü'l-Esîr, X, 510.

(24) Haleb-Kefertâb arasında bir yer (Yakut, Mu'cemü'l-Büldân, Tahran 1956), II, 540).

(25) Yakut, II, 21.

(26) İbnü'l-Esîr, X, 510-11; Zübdetü'l-Haleb, II, 176 vd.

süreden beri hapiste tuttuğu Halep ordu kumandanı Yaruktaş'ı bağışlayarak hapisten çıkarmış ve ona eski iktai olan Bozâa vesair yerlerin yönetimini geri vermiştir. Bununla birlikte Yaruktaş, Haleb'de Lülü'nün maiyyetinde kendini güvence altında hissetmeyi Dımaşk'a Tuğ-Tigin'in yanına giderek onun hizmetine girmiştir. Onun gelişinden çok memnun olan Tuğ-Tigin, kendisine, biraz önce Haçlılardan almayı başardığı Humus'a bağlı Rafeniyye'yi (27) iktai etmiştir (28).

Gerek Melik Alp-Arslan, gerekse onu öldürttükten sonra yerine geçirdiği çocuk yaştaki Sultanaşah zamanında Haleb'de yönetime tam anlamıyla hâkim olan Hâdim Lülü, iki yıla yakın bir süre içinde Melikliğin tam bir çıkmaza giren iç ve dış sorunlarını çözmeye hemen hiç başarı gösterememiş, hattâ Halep iktidarı uğruna Melikliğin metbû tanıdığı Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı Haçlılarla oluşturulan ittifaka dahi girmekten geri kalmamıştır. Böylece Halep yönetiminde kuşku ve korkusu nedeniyle kalmak istemediği anlaşılabilir Lülü, dikta yönetimi sırasında sağladığı mal ve hazinesi ve bir miktar askerle birlikte azl edilen, ya da izlenmekten kaçan birçok emîr ve devlet adamlarının sığınak yeri haline gelen Ca'ber kalesi hâkimi Salim b. Malik'in yanına gitmek ve onunla birleşmek amacıyla, kaçışının anlaşılmasını için ava çıkma bahanesiyle, Haleb'den ayrılmıştı (1116). Haleb'in doğu yönünde bulunan Nâdir kalesine, ya da başka bir rivayete göre (29) Deyrû Hâfir'e gelince, küçük tuvalet yapmak için bir yere çömeldiği sırada, beraberinde bulunduğu anlaşılabilir emîr Çökürmüş'ün memlûklerinden emîr Sungur askerlere "Melik Alp-Arslan'ı öldürüp hazinesini alarak kaçmakta olan Lülü'yü böyle serbest mi bırakıyorsunuz?" demiş ve daha sonra Türkçe olarak "Tavşan, tavşan" diyerek onu avlamalarını bildirmiştir. Bunun üzerine askerler, önce, gerçekten Lülü'nün avlanmakta olduğunu sanmışlarsa da çok geçmeden attıkları oklarla onu hemen orada öldürmüşlerdir (30). Lülü'nün öldürülmesinden hemen sonra askerler, onun hazinesini yağma etmişlerse de çok geçmeden hazineyi, Haleb'den gelen bir Meliklik temsilcisine teslim etmişlerdir (31). Böylece Lülü'nün Halep Melikliği yönetimindeki tahakkümü ve dikta yönetimi sona ermiş oldu.

(27) Yakut, II, 796.

(28) Zübdetü'l-Haleb, II, 177.

(29) Bugye, s. 153; Zübdetü'l-Haleb, II, 178.

(30) İbnü'l-Esîr (X, 531)'de verilen bir rivayete göre, Lülü, Alp-Arslan'ı öldürttüğü gibi, Sultanaşah'ı da öldürtmeyi plânladığını öğrenen Sultanaşah'ın adamları tarafından öldürülmüştür.

(31) Zübdetü'l-Haleb, II, 177-78; Bugye, s. 153; İbnü'l-Esîr, I, 531 (burada bu olay, H. 511 yılı olayları arasında verilmiştir); İbnü'l-Kalânîsî, s. 198; Sibt, XIII, 177b-178a; Azîmî, 196b (burada Lülü'nün Siffin'i ziyarete giderken Nâdir kalesi yakınlarında köleleri tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir).

Yaruktaş'ın Yönetimi Elegeçirmesi ve İcraati

Halep Selçuklu Meliki Sultanaşah'ın diktatör nâibi durumunda bulunan Atabeg Lülü'nün ölümünden sonra Halep yönetimindeki uzun süreden beri görülen buhran daha da artmıştı. Lülü'nün Haleb'den kaçması üzerine kale, Rıdvan'ın kızı Sultanaşah'ın ablası Âmine Hatun'un yönetimi altına geçmişti. Fakat ancak iki gün sonra, daha önce, Tuğ-Tigin'in hizmetine geçtiğini gördüğümüz ve Halep olaylarını yakından izlediği anlaşılan eski ordu kumandanı Şemsü'l-Havâs Yaruktaş, büyük bir ihtimalle Tuğ-Tigin'in tavsiyesi üzerine, Dımaşk'tan sür'atle gelip Halep yönetimini, bir nâib yetkisi ile kendini tâyin ettirerek eline almayı başarmıştır. İbnü'l-Adîm (32) ve kısmen de İbnü'l-Kalânîsî (33)'de kaydedilen başka bir rivayete göre ise, kendisine Sultan Mehmed Tapar tarafından Rahbe ve Halep ıktâ edilen ve şehri daha kolay elegeçirmek amacıyla Rahbe'ye yerleşen Aksungur el-Porsukî, Haleb'den ayrılıp doğu yönüne kaçmakta olan Lülü'yü, birkaç adam göndererek hile ile öldürtmeyi başarmıştı. Bunun üzerine Aksungur, Rahbe'den ayrılıp Halep yönüne hareket etti. Öte yandan Lülü'nün beraberinde bulunduğu anlaşılan bazı emîrler, kuvvetleriyle birlikte harekete geçerek Halep yönetimini ellerine geçirmek için sür'atle Haleb'e yönelmişlerse de Rıdvan'ın Hâdimlerinden Yaruktaş, onlardan daha çabuk davranarak Haleb'e gelip Âmine Hatun'dan yönetimi teslim almıştır. Öte yandan Haleb'i teslim almak üzere Bâlis'e erişen Aksungur (Mayıs 1117), Yaruktaş'a ve Halep halkına elçiler göndererek "kentini kendisine teslimi" istemiş ise de olumlu bir cevap alamamıştır. Böylece Haleb'e hâkim olamayan Aksungur, Bâlis'ten Humus'a gitmiş, daha sonra da buranın emîri Hayır Han ile birlikte Tuğ-Tigin'in yanına Dımaşk'a gelmiştir. Tuğ-Tigin kendisini sonderecede iyi bir biçimde ağırlamış ve Haleb'i elegeçirmesi için kendisine yardımda bulunacağına da söz vermiştir (34).

Böylece Melik Sultan Şah'ın Halep yönetiminin başına geçmeyi başaran ve kaledeki sarayda oturan Yaruktaş, ilk iş olarak, kendisi için de herhangi bir eyleme girişmelerini önlemek amacıyla, hâdim Lülü'yü öldüren bir kısım Halep askerini yakalatıp etkisiz hale getirdi; ancak bunlardan bazıları Haleb'den kaçarak bu sırada Bâlis'te bulunan Aksungur'un hizmetine girdiler (35).

Halep hâkimiyetini herhangi bir biçimde kaybetmemek, yani Aksungur'un herhangi bir hareketine engel olmak amacıyla Yaruktaş, daha önce, Lülü'nün müttefiki olmuş bulunan Mardin Artuklu emîri İlgazi ve Antakya Haçlı prensi

(32) Zübdetü'l-Haleb, II, 177-78.

(33) s. 199.

(34) Zübdetü'l-Haleb, II, 178-79; İbnü'l-Kalânîsî s199; Sibt, XIII, 179b; Aynî III, 247b.

(35) Zübdetü'l-Haleb, II, 178.

Roger'e birer mektup göndererek onları kendisine yardıma çağırdı. Bu çağrı üzerine derhal kuvvetleriyle birlikte Halep bölgesine gelen Roger, Yaruktaş ile yaptığı anlaşma gereğince, Mekke'ye giden Haçlıların para ödeyerek faydalandıkları Halep-Selemiyye-Dımaşk yolu üzerindeki el-Kubbe kalesi ile bir miktar para almıştır (36). Böylece Yaruktaş'ın, Haleb'deki iktidarını koruma uğruna Roger'le yaptığı bu andlaşma sonunda, Halep Melikliği'nin zaten bozuk olan siyasi ve iktisadi durumu büsbütün buhranlar içine düşmüş oldu. Daha henüz yönetime atanmasından bir ay geçmeyen Yaruktaş, Meliklik yönetimine tam anlamıyla egemen olmak amacıyla, daha önce Lülü'nün yaptığı gibi, kent kalesine çıkarak oradaki kumandanları bertaraf edip kaleyi ele geçirme girişimlerinde bulundu. Fakat henüz uygulama safhasına geçmeden onun bu eylemi haber alınmış ve başta Âmine Hatun olmak üzere, Sultanşah'ın ablalarının buyruğu ile kumandanlar onu yakalatıp görevine son verdikten sonra Halep'den uzaklaştırmışlardır. Çok geçmeden Yaruktaş'ın yerine Halep ordu kumandanı Dımaşk'lı Ebu'l-Meâlî el-Muhsin b. el-Mülâhhî atanmış, kale kumandanlığına da adı kaynaklarda belirtilmeyen Rıdvan'ın hâdimlerinden birisi getirilmiştir (37).

4.

Halep Selçuklu Melikliği'nin yakılışı

Bundan önceki kısımlarda görüldüğü üzere, Meliklik tahtında bulunan Sultanşah'ın çok küçük yaşta bir çocuk olması dolayısıyla, bir tür nâiplik yetkileriyle yönetimi ellerinde tutan çeşitli kimselerin tahakküme varan başarısız yönetimleri, sık sık artırılan vergilerin halk üzerinde yarattığı ağır durum yanında, Haçlıların sürekli saldırı ve baskıları sonucunda, onlarla yapılan ve koşulları, maddî ve manevî yönden oldukça ağırlık taşıyan andlaşmaların dayanılmaz yükleri, Halep Melikliğinin otoritesini ve ekonomik durumunu çok ciddi bir biçimde sarsmakta idi; öyleki Halep kenti bir saldırı sonucunda Haçlıların eline geçebilecek bir dereceye gelmiş bulunuyordu. Böylece Halep için durumun ağırlığını ve korkunçluğunu düşünen Meliklik yöneticileri, Selçuklu Sultanı ve öteki Müslüman hükümdarlardan yardım ümitlerini keserek derin bir ye's içine düşmüşlerdi. Bütün bunlarla birlikte onlar, yaptıkları bir toplantıda, kent ilerigelenleri ve kumandanlardan oluşacak bir heyeti, çok sayıda Türkmen kuvvetine sahip olan ve uzun bir süre Sultan Mehmed Tapar adına Bağdad şıhnelik görevini başarı ile yürütmesi dolayısıyla yönetim işlerinde beceri kazanan Mardin Artuklu emîri İlgazi'ye göndererek Haleb'e gelip yönetimi ele almasını ve Haçlılarla mücadele etmesini önermeye karar verdiler. Nihayet Mardin'e gelen Halep heyetinin önerilerini kabul eden İlgazi,

(36) Zübdetü'l-Haleb, II,179; İbnü'l-Kalânîsi,s.199; Sibt,XIII,173 a; Aynî,III,247a; Mihail Vekâinâmesi Türk Tarih Kurumu Ktp.'da basılmamış Türkçe çeviri), kısımII,s.81; Azimî,1966.

(37) Zübdetü'l-Haleb, II,179; İbnü'l-Kalânîsi,s.199; İbnü'l-Esir.X. 513; Azimî,196 b.

beraberinde oğlu Temürtaş ve bazı yakın adamları olduğu halde, az sayıda bir kuvvetle Heleb'e gelmiş ise de bu kez, yöneticiler arasında kendisinin içeri alınıp alınmaması konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine İlgazi, derhal Haleb'den ayrılmış, fakat onun şehre girmesine karşı koyanların ikna edilmesi sonucunda, kadı Ebu'l-Fazl b. el-Haşşâb ve bir kısım ordu kumandanı sür'atle İlgazi'ye yetişerek ondan özür dileyip geri dönmesini dilemişlerdir. Bunun üzerine İlgazi, onlarla birlikte Haleb'e gelmiş, doğruca kaleye çıkıp teslim olduktan sonra buradaki askerleri ve Rıdvan'ın adamlarını çıkararak kendi asker ve adamlarını yerleştirmiştir. Böylece askerî yönetimi eline alan İlgazi, kalede Melikli sarayında oturan Sultanşah ile ablaları ve kız-kardeşlerini buradan çıkararak başka bir eve nakledip onları âdeta göz hapsine almıştır. Böylece Suriye Selçuklu Melikliği'nin Halep Kolu fiilen sona ermiş oldu. Daha sonra İlgazi, Sultanşah adına Meliklik işlerini yürüten Ebu'l-Meâf b. el-Müllâhî'yi azlettikten başka bunların hizmetinde bulunan öteki bütün yöneticileri de tutuklamıştır (1117/18) (38). Fakat öte yandan Haleb'deki iktisadî durum henüz düzelememişti, halkın, kendilerine yüklenen ağır vergileri ödeyememeleri sonucunda vergiler toplanamaz olmuş, güçlkle tahsil edilemeyenler ise İlgazi ve askerlerinin ihtiyaçlarını bile karşılayacak bir düzeyde bulunmuyordu.

Halep Selçuklu Melikliği'ne fiilen son veren İlgazi, yönetimi eline aldığı zaman Melik Rıdvan'ın bıraktığı devlete ait hazine ve paraların sonradan yönetime hâkim olan nâip niteliğindeki hâdim ve yandaşları tarafından tamamen bitirilmiş olduğunu ve yiyecek depolarının da bomboş bulunduğunu görmüştü. İlk önlem olarak İlgazi, bu hâdim ve yandaşlarından birçoğunu yakalatıp gasp ettikleri Melikliğe ait mal ve paraları ellerinden alarak Meliklik hazinesine iade etti (39).

5.

Melik Sultanşah'ın Sonu

Yukarıda görüldüğü üzere, son Halep Selçuklu Meliki Sultanşah, Halep yönetimini eline alan İlgazi tarafından bütün ailesi birlikte hükümdarlık sarayından alınarak başka bir evde ikamete mecbur edilmişti. Daha sonra Sultanşah ve ailesi, babası İlgazi'ye karşı isyan ederek yönetimi ele geçiren Süleyman Tarafından Haleb'den uzaklaştırılması üzerine, Ca'ber kalesine gidip emîr Malik b. Salim'in yanında yerleşmek zorunda kalmışlardır. Fakat çok geçmeden İlgazi'nin Haleb'e gelip oğluyla birlik olup isyana katılanları şiddetle cezalandırdıktan sonra Ca'ber kalesine sığınıp yerleşen Sultanşah ve

(38) Zübdetü'l-Haleb, II, 180-85; İbnü'y-Esir, X, 531; İbnü'l-Kalânîsi, s. 199; Azimî, 197 a; Sibt, XIII, 180 a.

(39) Zübdetü'l-Haleb, II, 186; İbnü'l-Esir, X, 531.

ailesini derhal Haleb'e getirmiş ve hattâ Rıdvan'ın kızlarından biriyle de evlenmiştir (40). İlgazi'nin ölümü (19 Kasım 1122) üzerine, nâibi durumunda bulunan yeğeni Bedrüddevle Süleyman Haleb'e hâkim olmakta güçlük çekmedi. Fakat İlgazi'nin ölümünden istifade eden Kudüs kralı II.Baudouin, Halep üzerine yeniden saldırılara başlamış, Bozâa ve Bîre gibi iki önemli kaleyi ele geçirmişti. Bu saldırıları durdurmak amacıyla Süleyman, kralla barış yaparak Esârib kalesini de terk etmek zorunda kalmıştır (Nisan 1123). Böylece Haçlılar tarafından yeniden ve ciddi bir biçimde kuşatılmış bir duruma gelen Halep, İlgazi'nin öteki yeğeni ve Haçlılara büyük darbeler vuran Nuruddevle Belek Gazi tarafından ele geçirilmiş (Haziran 1123) ve Haçlı istilâsına karşı daha kuvvetli bir hale gelmişti. Belek, yönetimi ele geçirmek amacıyla herhangi bir eyleme girişmesine meydan vermeden Sultânşah ve ailesini Haleb'den çıkararak Harran'a göndermiş ve orada ikamete mecbur etmiştir (41). Belek'in Menbiç kuşatması sırasında kaleden atılan zehirli bir okla yaralanıp ölmesi üzerine, beraberinde bulunan Mardin Artuklu emîri İlgazi-oğlu Temürtaş, 22 Mayıs 1124 tarihinde Haleb'e gelerek şehri hâkimiyeti altına almıştı. Halep yönetiminde birtakım değişiklikler yapan Temürtaş (42), Belek tarafından Harran'a sürülen Sultânşah'ı buradan Mardin'e getirterek kalede bir odada hapsedirmiştir. Fakat çok geçmeden Sultânşah, kaleden iplere tutunarak kaçmayı başarmış, önce Dârâ'ya, oradan da Hısnu Keyfâ (Hasankeyf)'ya artuklu emîr Sökmen-oğlu Dâvud'un yanına gitmiştir. Burada da çok kalmayan Sultânşah, Haleb'e yeniden egemen olmak amacıyla, Suriye'ye gelerek Halife el-Müstersîd ile mücadele halinde bulunan Hille emîri Dübeyş b. Sadaka ile birleşerek Temürtaş aleyhine bir ittifak yapmıştır. Öte yandan Halep kalesinde tutsak bulunan ve fakat Temürtaş ile yaptığı bir andlaşma sonucunda saliverilen (43) kral II.Baudouin, bu kez, Temürtaş aleyhine, halife el-Müstersîd'e yenilerek elinde bulundurduğu Hille'yi terk etmek zorunda kalan Dübeyş ile bir ittifak yapmıştır. Dübeyş, krala "Halep halkının Arap ve şîî olması dolayısıyla kentin kolayca ele geçirilebileceği konusunda" garanti vermişti. böylece Temürtaş'a karşı Dübeyş, Sultânşah ve II.Baudouin'den oluşan bir ittifak gurubu meydana gelmiş oluyordu. Haleb'i kesinlikle ellerine geçirmeye karar veren müttefikler, Halep yönetiminin Dübeyş'e bırakılması ve kentten elde edilecek mal ve paraların Haçlılara verilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Çok geçmeden müttefikler Temürtaş'ın Haleb'i savunmak amacıyla, hazırlıklarda bulunmak için Mardin'e gitmesinden istifade ile harekete geçmekte gecikmediler. Dübeyş ve Joscelin, kuvvetleriyle Tellü-Bâşir'den hareketle Vâdii Bozâa'da ağır bir tahribat ve yağmalarda Bâlis emîri Artuklu Yağsıyan, Devsek kalesi hâkimi İsa 6.Selim bulunduktan sonra kendilerine

(40) Zübdetü'l-Haleb, II,185,202-203.

(41) Belek'in Haleb'i alması hakkında bk. Zübdetü'l-Haleb, II,212; M.H.Yınanç, İA."belek" mad.

(42) Bu konuda ayrıntı için bk. A.Sevin, Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti, Belleten XXV/100(1961),s.571-581.

(43) Ayrıntı için bk. A.Sevin, göst.Makale, s.575-76; Azimî,203 a.

katılan Sultanaşah ve II. Baudouin (44) ile birlikte Haleb'i kuşatıp sıkıştırmaya başladılar. Müttetikler Halep kuşatmasında, kral Baudouin Halebin atı yönünde, Joscelin Azaz yolu üzeriyle bu yolun sağ ve sol yörelerindeki arazide, Dübeys, Sultanaşah ve İsa b.Salim, Joscelin'in tuttuğu bölgenin doğu yönünden başlayan yörelerde, Yağısıyan ise Dübeys'in bulunduğu yörelerden başlayarak doğu yönündeki arazi üzerinde olmak üzere, yer almışlardır. Müttetikler yukarıdaki düzende Haleb'i şiddetle kuşatıyorlardı. Müslüman kuvvetlerin 100, Haçlıların da 200 olmak üzere 300 müttetik çadırı kurulmuş ve bunların üzerlerinde kralın, Sultanaşah'ın ve Dübeys'in bayrakları çekilmişti. Öte yandan Temürtaş, Haleb'i herhangi bir Haçlı saldırısına karşı güçlü bir savunma yapabilmek amacıyla, asker toplamak üzere Mardin'e gitmişti. Haleb'de kendisinin nâibi olarak 500 atlı bir kuvvetle amcaoğlu Bedrüddevle Süleyman ve Hâcip Ömerü'l-Hâs ve kadı Ebu'l-Fazl b.el-Haşşâb bulunuyorlardı. Kenti kuşatan kuvvetlerin giriştikleri korkunç ve feci eylemler (45) ve özellikle irktaşları Dübeys'in Haçlılarla birleşmiş olması gibi çirkin ve ağır davranışı Halebliler üzerinde derin bir nefret duygusu uyandırmış ve bunun bir tezahürü olarak onlar zaman zaman surlar üzerine çıkarak "Ey uğursuz, hâin Dübeys" diye bağılmaktan kendilerini alamamışlardır. Kuşatmanın uzun sürmesi sonucunda halk, büyük bir yiyecek sıkıntısına düşmüştü. Her iki taraf arasında kuşatmanın kaldırılması konusunda elçiler gidip gelmişse de başarı sağlanamamıştır. Kuşatmanın getirdiği bu sıkışık ve güç durumdan bir an önce kurtulmak amacıyla, özel bir Halep heyeti, gece karanlığından istifade ile gizlice Haleb'den çıkıp Mardin'e Temürtaş'a giderek ona "Haleb'in çok sıkı ve dayanılmaz bir baskı altında tutulduğunu ve bu yüzden ciddî ve tehlikeli bir durumla karşı karşıya geldiklerini" bildirmiştir. Temürtaş, heyete yardım vaadi vermişse de bu sırada kadı Ebû Gânim'in oğlundan gelen ve "halkın ölü eti yiyecek derecede sıkıntıya düştüğü" ifadesini kapsayan mektubun bir tesadüf eseri olarak eline geçmesi üzerine buna sonecerecece kızan Temürtaş, "Şu sefillerin yaptığı işlere bakınız, işin bu derecede sarpa sardığını gizleyip beni yardıma çağırıyorlar" diyerek onları şiddetle azarlamış ve Haleb'e gitmekten vazgeçtiği gibi, yardımcı kuvvet de göndermemiştir. Bunun üzerine gizlice Mardin'den kaçmayı başaran Halep heyeti, Musul'e giderek ağır hasta bulunan emîr Aksungur el-Porsukî'den Haleb'i kurtarması için ricada bulunmuşlardır. Kısa bir süre sonra iyileşen Aksungur'un kuvvetleriyle birlikte

(44) Kral, tutsaklıktan kurtulmasını sağlamak amacıyla, Temürtaş ile yaptığı anlaşmayı, Antakya patriki Bernard'ın razı olmaması dolayısıyla yerine getiremeyeceğini ve Artah ve Haleb'e saldırıya geçeceğini bir elçi aracılığıyla Temürtaş'a bildirmiştir(Ayrıntı için bk. A.Sevim, göst.Makale, S.575-78.

(45) Bu konuda ayrıntı için bk. Zübdetü'l-Haleb, II,224-25.

(46) Zübdetü'l-Haleb, II,222-27; Bugye, s.228,232-34; İbnü'l-Kalânîsi,s.211-12; İbnü'l-Esîr,X,623-24; Aynı, III,265b; Azimi, 203a, A.Sevim, göst Makale,s.575-79.

Haleb'e gelmesi üzerine müttefik kuvvetler kuşatmayı bırakıp çekilmek zorunda kalmışlardır (46).

Sultanşah'ın bu olaydan sonra nereye gittiği ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu hususunda elimizde bulunan kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlanmamıştır. Görüldüğü üzere, Halep Selçuklu Melikliği tahtına daha çocuk denecek bir yaşta çıkmasından itibaren Melikliğin bütün yönetimi, tam yetki ile önce Hâdim Lülü, daha sonra da Şemsü'l-Havâs Yaruktaş'ın uhdesinde toplanmıştır. Nihayet Artuk-oğlu İlgazi'nin Melikliğe son vermesinden sonra bütün ailesiyle birlikte Halep hükümdarlık sarayından çıkartılarak Selçuklu hanedanına mensup olması dolayısıyla Halep'de oturmaya izin verilmiştir. Daha sonra o, önce, Ca'ber kalesinde, daha sonra da Harran ve Mardin'de sürgün hayatı yaşamış, ancak bir ara kaçmayı başararak Haleb'e yeniden hâkim olma amacıyla, Dübeys ile işbirliğine girişmişse de başarılı olamamış ve adı, "son Halep Selçuklu Meliki" olarak tarihe karışmıştır.